

TÜRKİYE’DE ORDOLİBERALİST BİR İKTİSATÇI – FİLOZOF: ALEXANDER RÜSTOW (1885-1963)

Mehmet DİNÇASLAN*

ÖZ

Alexander Rüstow, 1933-1949 yılları arasında Türkiye’de çalışan ve Sosyal Piyasa Ekonomisi yanlısı olan bir iktisatçı-filozoftur. Rüstow’un Türkiye’de 1963’ten bu yana çalışma konusu olmaması dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı, Rüstow’un eserlerinden hareketle onun düşünceler tarihi ve iktisadi zihniyet alanındaki disiplinlerarası perspektifini tanıtmak ve değerlendirmektir. Çalışmaya, Rüstow’un 1933-1949 yılları arasında İstanbul Üniversitesi çatısı altında Türkçeye çevirisi yapılmış olan eserleri incelenerek bir sınırlama getirilmiştir. İncelenen eserlerden elde edilen bulgulara göre, Rüstow’un hem iktisadi zihniyet alanında hem de Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışında literatüre önemli katkılarda bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Alexander Rüstow, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Türkiye’de İktisat Eğitimi Tarihi, İktisat Sosyolojisi.

THE ORDOLIBERALIST ECONOMIST – PHILOSOPHER IN TURKEY: ALEXANDER RUSTOW (1885-1963)

ABSTRACT

Alexander Rüstow who worked in Turkey between 1933-1949 years and he is an economist-philosopher pro-social market economy. The topic of Rüstow draws attention due to lack of interest as a subject of study in Turkey since 1963. The aim of this paper, basing on Rüstow’s studies, is to introduce and evaluate the interdisciplinary perspective of Rüstow which related to history of thoughts and economic mentality. This study were brought the limitation about Rüstow’s studies which written by under the framework of Istanbul University and translated into Turkish. According to the findings of works analyzed, it was determined to important contributions of Rüstow in the field of economic mentality and thought of social market economy.

Keywords: Alexander Rüstow, Social Market Economy, History of Economics Education in Turkey, Economic Sociology.

---

* Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
Makalenin kabul tarihi: Eylül 2015.

GİRİŞ

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi 1936 yılında kurulmuş ve fakültenin akademik yapısı yerli ve yabancı hocaların sentezinden oluşmuştur. Yerli hocalar gerek Darülfünun'dan gerekse de yurtdışına gönderilen bilim insanlarından oluşurken, yabancı hocalar Hitler yönetimine muhalif olan ve ırksal nedenlerden ötürü Türkiye'ye gelen alanının uzman akademisyenlerinden oluşmaktadır. Alexander Rüstow (1885-1963) da Türkiye'ye iltica eden Alman mülteci hocalardan birisidir.

Rüstow, Almanya'da Hitler yönetimine muhalif olduğu için İstanbul'a gelmiş ve yeni kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi'nde 1933-1949 yılları arasında görev yapmıştır. İktisadi Coğrafya ve İktisat Tarihi kürsüsünde çalışmalarda bulunan Rüstow, disiplinlerarası nitelikteki düşünceleri ve eserleri ile ön plana çıkmıştır. Bunun yanında Türkiye'de iktisadi zihniyet çalışmaları alanında, yol gösterici olması açısından öncü isimler arasında olmuştur.

Rüstow'un Türkiye'de düşünceler tarihi alanında 1963'den bu yana ilgi konusu olmaması dikkat çekicidir (Monografik eserler kastedilmektedir). Şüphesiz ki bu hususta Türkiye'nin iktisat eğitimi tarihine olan merakın azlığı yanında, II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında Türkiye'nin bilim başta olmak üzere pek çok alanda Anglo-Sakson dünya görüşünün tesiri altına girmesi önemli rol oynamıştır. Nitekim Türkiye'de 1990'lı yıllara kadar özellikle sosyal bilimler alanında disiplinlerarası çalışmaların önemini nispeten yitirdiği ve zihniyet çalışmalarının birkaç eser dışında ilgi görmediği bir dönem yaşanmıştır.

Rüstow'un, Türkiye'de akademik çevrede kısmen de olsa ABD'li iktisat tarihçisi Walt Whitman Rostow (1916-2003)'la karıştırılması ve Türkiye'de literatürde Rüstow ile ilgili yapılan çalışmalar genel olarak incelendiğinde, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'nda onun "hatıra"sına ithafen yapılan çalışmaların dışında (Ülgener, 1963; Fındıkoğlu, 1963; Eröz, 1963) başka bir eserle karşılaşılması, bu çalışmanın yapılmasında temel hareket noktaları olmuştur.

Çalışmanın amacı, Rüstow'un eserlerinden bıraktığı izlerden hareketle onun düşünceler tarihi ve iktisadi zihniyet alanındaki disiplinlerarası perspektifini tanıtmak ve değerlendirmektir. Çalışmaya, Rüstow'un -birkaç eseri dışında- 1933-1949 yılları arasında İstanbul Üniversitesi çatısı altında Türkçeye çevirisi yapılmış olan eserleri incelenerek bir sınırlama getirilmiştir. Rüstow'a ait bütüncül bir değerlendirmeye ulaşmak, şüphesiz ki hem Türkçeye çevirisi yapılmış olan tüm eserlerinin tetkik edilmesi hem de Almanca ve diğer yabancı dillerde yayımlanan çalışmalarının incelenmesiyle sağlanabilecektir. Bunlara yabancı literatürde Rüstow ile ilgili yapılan bazı çalışmaların da eklenmesiyle portre kendi çerçevesi içerisinde büyük ölçüde tamamlanmış olacaktır. Bu çalışmanın hedefi söz konusu çerçeveye mütevazı bir giriş yapmaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Rüstow’un özgeçmişi, Türkiye’ye gelişi ve düşünce boyutu ile ilgili bazı temel bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde, Rüstow’un da dâhil olduğu ve fikir ve eserleriyle tesirlerde bulunduğu Freiburg Okulu ve Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışına temas edilmiştir. Üçüncü bölümde ise; Rüstow’un Türkçeye çevirisi yapılan kitap, makale ve kitap tahlilleri gibi çalışmalarının ana hatları ve temel fikirleri değerlendirilmiştir. Nihayetinde bu bölümlerden hareketle Rüstow’un temel fikirleri, disiplinlerarası yaklaşımı ve düşünceler tarihine yaptığı katkılar ana hatlarıyla tespit edilmiştir.

I. YAŞAM ÖYKÜSÜ VE TÜRKİYE’YE GELİŞİ

Alexander Rüstow 1885’te Wiesbaden (Prusya) şehrinde doğmuştur (Ülgener, 1963: 24). 1903-1908 yılları arasında lisans eğitimini Göttingen, Münih ve Berlin gibi farklı üniversitelerde klasik felsefe, felsefe, matematik, fizik, hukuk ve iktisat okuyarak tamamlamıştır. 1908 yılında başladığı doktora tezini 1910’da bitirdi. Tezinin konusu Klasik Literatürden “Girit Yalanı Paradoksu” üzerinedir (“The Liar: Theory, History and Solution”, Leipzig – 1910). 1908-1914 arasında Berlin’de ünlü bir yayıncılık firmasında klasik metinler için editörlük yapmıştır. 1914-1918 arası dönemde, yani I. Dünya Savaşı’nda orduya gönüllü olarak yazılmıştır. Topçu sınıfında görev alan Rüstow, daha sonra terfi ederek yedek teğmen olmuş, birinci ve ikinci sınıf “Demir Haç” nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1919-1924 arasında Ulusal Maliye Bakanlığı’nda kartel konuları üzerine danışmanlık yapmıştır (Hegner, 2008: 64-65). 1920’li yıllarda sosyalizm anlayışından liberalizme geçmiş ve bu süreç 1930’lu yılların sonuna doğru “neo-liberalizm” düşüncesi ile dengeye ulaşmıştır (Eckhardt, 1995: 155). 1924-1933 arasında Alman Makine Mühendisleri Kurumu Birliği’nde İktisat Politikası Departmanı’nda başkanlık yapmıştır. 1949-1956 yılları arasında Heidelberg Üniversitesi’nde İktisadi ve Sosyal Bilimler kürsüsünde görev yapan Rüstow, yine aynı üniversiteden emekli olmuştur (1956). 1955-1962 arası dönemde ise Sosyal Piyasa Ekonomisi Hareketi Topluluğu’nda (ASM) başkanlık yapmıştır (Hegner, 2008: 165). Rüstow, 1963’te Heidelberg’te (Batı Almanya) vefat etmiştir (Eckhardt, 1995: 155).

Rüstow’un Türkiye’ye geliş öyküsünde, yüksek öğretim hayatında Türkiye’nin Darülfünun’dan üniversite yapısına geçiş sürecinin birbirine paralellik arz etmesi etkili olmuştur. Türkiye’de Darülfünun’un kapatılarak Batılı tarzda eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunan üniversitelere geçişi “1933 Üniversite Reformu” ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte Türkiye’nin söz konusu hedefini hayata geçirme arzusu, Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesi ve kendine muhalif olan akademisyenleri işten çıkarma ve hapsedme gibi hadiselerin gerçekleşmesi bazı Alman hocaların Türkiye’ye gelmesine zemin hazırlamıştır (Fındıkoğlu, 1963: 34).

Darülfünun meselesi 1923-1932 yılları arasında Türkiye kamuoyunda oldukça yer işgal eden bir konu olmuştur. Darülfünun'da reform ve yeniden organizasyon amacı ile 1932'de Cenevre'den pedagoji profesörü Albert Malche (1876-1956) davet edilmiştir. Prof. Malche'nin hazırladığı raporun da etkisiyle 1933 Ağustosunda Darülfünun'un kapatılması ve İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasını öngören bir kanun çıkartılmıştır (Hirsch, 2000: 210).

Bu süreçte Türkiye tarafından görevlendirilen Prof. Malche, yeni kurulacak olan üniversite için yeni öğretim üyelerinin kimler olacağını tespiti çalışırken, "Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Cemiyeti"nin (Zürih-İsviçre) temsilcisi olan Prof. Philipp Schwartz (1894-1977) ile bir çözüm ışığı belirmiştir. Bu hususta Schwartz, çok sayıda üstün vasıflı Alman profesörün mülteci olarak Türkiye'ye gelmesine aracılık etmiştir (Widmann, 2000: 83-84).

Alman hocaların Türkiye'ye iltica nedenleri konusunda etkili olan temel hususlar şunlardır (Neumark, 1982: 19-20):

- 1) Nasyonal-Sosyalist propaganda için oldukça önemli olan "antisemitizm" göz önüne alındığında "ırk" faktörü ön plana gelmektedir.
- 2) Dini ve siyasi faktörlerden Katolik mezhebine mensup olma ve Hitler aleyhine mücadelede bulunma.
- 3) Politik eğilimleri ve iktisat politikaları alanındaki tutumları hem kalben hem de aklen liberal olan kişiler olması. Rüstow da bu gruptan sayılabilir.
- 4) Sosyal-demokrat görüşe içten bağlı olmak.

Yukarıda Neumark'ın dört maddede açıkladığı iltica nedenlerini Widmann, iki temel başlık altında toplamıştır. Bunlar; ırksal (Yahudi kökenli) ve politik görüş farklılığından doğan nedenlerdir (Sayar, 2008: 219).

Türkiye'ye iltica eden hocalardan birisi de Alexander Rüstow'dur. Rüstow, iktisatçı ve sosyolog kimliğinin yanı sıra "neo-liberalizm" yanlısıdır. Wilhelm Röpke (1899-1966) ile beraber Walter Eucken (1891-1950)'in öğrencisidirler. Bunun yanında Rüstow, "Yahudi" kökenli olmayıp politik görüş farklılığından ötürü Türkiye'ye gelen ilim adamlarındandır (Widmann, 2000: 199, 283).

Rüstow, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde "İktisadi Coğrafya" geleceğini yerleştirmiş, üniversite dışı iktisadi çevreden iş adamlarının üniversite ile temasını düşünmüş, akademisyenler ile iktisat pratisyenlerini buluşturmuştur (Fındıkoğlu, 1963: 37).

Rüstow için 1937'den sonra İstanbul'da İktisat Fakültesi'ndeki seminerler ve bilimsel platformlarda da Türkiye için Sosyal Piyasa Ekonomisi yönünde bazı görüşler ifade etmiştir. İktisadilik ilkesinden (rasyonelliğin ekonomik karar ve davranışlara yansımaları) yoksun bir iktisadi devletçilik arasında, hesapsız ve

prensipsiz liberal dönüşümler geçiren kararsız Türk iktisadiyatı karşısında asıl ışığı, bilimsel tartışma ortamlarının sağlayacağını ifade ettiği belirtilmiştir. Fakat Ankara’da bazı siyasi çevreler bu toplantılardan hoşlanmamışlar ve bu toplantıları durdurmuşlardır. Rüstow da bundan sonra büyük eseri (Hâl-i Hâzırın Yerini Tayin - Ortsbestimmung der Gegenwart) üzerine yoğunlaşmıştır (Fındıkoğlu, 1963: 37-38). Bu bağlamda Rüstow, 1933-1949 yılları arasında görev yaptığı İstanbul Üniversitesi çatısı altında çalışmalarını-eserlerini olgunlaştırma ve tamamlama açısından gerekli ortamı bulmuştur (Ülgener, 1963: 25).

Türk meslektaşlarınca büyük ve müstesna bir kişiliğe sahip olduğu düşünülen Rüstow, yaşamının son 12 yılında daha çok sosyolog-kültür bilimcisi sentezi bir vasıf taşımıştır (Neumark, 1982: 54-55). Sosyolog-kültür bilimcisi vasfının ağırlık kazanmaya başlaması ve “evrensel” sayılabilecek olan kültür sevgisi Rüstow’u folklor ve etnografyaya da yönlendirmiştir. Bu bağlamda Anadolu’nun kadim iktisat ve âdetlerine dair yaptığı bilimsel bir toplantı da bulunmaktadır. Anadolu insanının yaptığı bazı eserlerle Sümer ve Hitit ziraat medeniyetinin benzer eşyalarını karşılaştırarak, medeniyetler arasındaki bağlantıyı geçmişin ve günümüzün folklorik konularına, etnografik eşyanın benzerliğine dayanarak ispata çalışmıştır. Bu noktadan hareketle Rüstow’un *farkında olmadan Ziya Gökalp’in* izinde, yani sosyoloji ile folklor arasında bir köprü kurma ve bu köprüden iktisadın da dâhil olduğu bütün sosyal ilimleri geçirmeyi düşündüğü ileri sürülebilir (Fındıkoğlu, 1963: 42-43).

Rüstow’un hareket noktası, hür insan ve hür şahsiyet değerleriyle inşa edilmiş serbest bir sosyo-ekonomik düzendir. Bu bağlamda Rüstow’da insan-madde ilişkileri önemli olmakla birlikte insan-insan ilişkisinin birinci planda geldiği ifade edilebilir. Rüstow, insan-madde ilişkisini yani iktisadi yaşamı, insan-insan ilişkilerine yani sosyo-kültürel yaşama yardımcı bir araç olarak ele almak istemiştir. Bu esas nedenden ötürüdür ki sosyal politikaya da kapı aralamıştır (Ülgener, 1963: 26-27).

Rüstow’un liberalizm ve serbest rekabet taraftarlığını yanlış anlamamak gerekir. Nitekim Rüstow’a göre rekabetin çeşitli türlerini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Buradan hareketle engelleme ve yok etme şeklindeki bir yarışma ile grupları birbirine düşüren zararlı rekabet yerine, sadece görülen işe ve başarıya dayalı bir rekabet, ulaşılmaması gereken hedeflerin başında gelmektedir. Rüstow bu hususta devlete de önemli bir görev düştüğünü belirtmektedir. Buna göre devlet, yarışanlar arasında fırsat eşitliğini sağlamak ve korumakla sahayı monopolcü kuvvetlerden temizlemelidir (Ülgener, 1963: 27).

Türkiye’de iktisadi zihniyet çalışmalarına öncülük teşkil etmesi açısından Rüstow-Sabri F. Ülgener (1911-1983) etkileşim kanalı da önem arz etmektedir. Ülgener’i zihniyet araştırmalarına yönlendiren ilk kıvılcım, Rüstow’un 1934’te yayınladığı “*İktisat Sistemi ve İktisat İdeolojisi*” adlı eseri olmuştur. Ülgener,

söz konusu eserde iktisat ile kültür ve sanat tarihinin birleştiği alan olan “iktisat zihniyeti” saptamıştır. Geçmişte divan edebiyatına olan merakı da bu kıvılcımı körüklemiştir. Buradan hareketle Ülgener daha sonra sırasıyla Werner Sombart (1863-1941) ve Max Weber’i (1864-1920) incelemeye başlamıştır. Rüstow da Ülgener için, tıpkı Sombart ve Weber gibi, kurgulamaya çalıştığı Türk norm’u yolunda büyük katkılar sağlamıştır (Sayar, 2007: 74-75).

Rüstow-Ülgener etkileşimi konusunda Fındıkoğlu (1963: 49), yanılma payını da ilave ederek, Ülgener’in iktisat tarihçiliği ve felsefesi alanında Rüstow’a bağlanabileceğini, fakat hadiselerin açıklanması mevzuunda ondan ayrı ele alınabilecek bir fikir işçisi olarak düşünülebileceğini belirtmiştir.

II. FREIBURG OKULU, ORDOLİBERALİZM VE SOSYAL PİYASA EKONOMİSİ

Alexander Rüstow’un insan-insan ve insan-madde ilişkilerine yaklaşımını anlamak için, mensubu olduğu ve fikirleri-eserleri ile de tesirlerde bulunduğu okulu ve akımı da temel hatlarıyla tanımak gerekmektedir. Freiburg Okulu, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda Alman iktisatçı Eucken ve hukukçu Franz Böhm (1895-1977) tarafından kurulmuştur (Aktan, 2004: 125-126). Eucken ve Böhm’un yanına bir üçüncü kurucu olarak II. Dünya Savaşı’nda öldürülen Hans Grossman-Doerth (1894-1944)’i de katmak gerekmektedir (Vanberg, 2014). Bu üç araştırmacı 1936 yılında *Ordnung Der Wirtschaft* (Ekonominin Düzeni) adında bir dergiyi çıkarmaya başlamışlardır Eucken ve Böhm daha sonra 1948 yılında *ORDO* başlığı adı altında yeni bir dergi yayınlamaya başlamışlardır. (Ordoliberalizm kavramında “Ordo” kavramı buradan kaynaklanmaktadır). Halen yayınlanmakta olan bu dergi, zaman içerisinde Freiburg Okulu’nun temel yayın organı olarak yer edinmeye başlamıştır. Bu bağlamda Ordoliberalizm ya da Alman neo-liberalizminin, Sosyal Piyasa Ekonomisi’nin temelini oluşturan bir düşünce hareketi olduğu ifade edilebilir (Aktan, 2015b).

Sosyal Piyasa Ekonomisi’ne benzeyen Freiburg Okulu, ona temel teşkil edecek düşünce iklimini oluşturmuştur. Freiburg Okulu, “laissez-faire” liberalizmiyle ve 19. yüzyılın minimal devlet anlayışına tepki olarak “ordoliberalizm” (düzenli liberalizm) ifadesiyle nitelendirilmiştir (Kruip, 2011: 15). Freiburg Okulu’nun kurucu üçlüsü, Gustav von Schmoller (1838-1917) ile temsil edilen Alman Tarihçi Okulu’nun görüşlerini eleştirerek işe başlamışlardır. Özellikle de Eucken, Tarihçi Okul’un kuramsal olmayan ekonomik analizine ve ekonomi politikasındaki ilkesiz-kuralsız yaklaşımına da bir alternatif geliştirmek istemiştir. Eucken’in amacı; anayasal, sosyo-ekonomik-politik düzenin politik ve kuramsal oluşumuna sistematik bir yaklaşım getirmektir (Vanberg, 2014).

Eucken ve Böhm, amaçlarının hem akademik bir girişim olarak araştırma programı geliştirmek hem de arzu edilen bir ekonomik düzenin (ordo) nasıl oluşturulabileceği ve sürdürülebileceği sorularına da cevap aramak olduğunu

belirtmişlerdir. Burada “ekonomik anayasa” oluşturma, “ekonomik düzeni” sağlamada önemli bir stratejidir. Böylelikle ekonomiye doğrudan müdahale ile sonuçları etkileme yerine, oyunun kurallarını düzenlemek suretiyle dolaylı bir biçimde ekonomik düzeni geliştirmenin yolları araştırılmış olmaktadır (Vanberg, 2014). Ekonomik düzen ise, ekonomik birimlerin karar alanları ve faaliyetlerinin uzun dönemde yerleşmiş çevresel koşullarını belirleyen kural, norm ve kurumlar bütününe ifade etmektedir (Aktan, 2015b).

Freiburg Okulu mensuplarına göre, ekonomik düzen tamamen kendiliğinden oluşmaz, düzenin kesinlikle kural ve kurumlara dayanmış olması gerekmektedir. Bunun yanında “sınırlı devlet” anlayışı yerine “aktif yapıcı-fonksiyonel devlet” anlayışını savunmaktadırlar. Ayrıca piyasadaki “rekabet”in de yetersiz olduğuna değinmişlerdir (Aktan, 2004: 128-129).

Ordoliberalistler, ekonomik düzen teorisini oluşturmada Alman Tarihçi Okulu’ndan Sombart’tan etkilenmişlerdir. Sombart, bir ekonominin temel unsurlarını, “ekonomi anlayışı (ruh), ekonomik düzen ve teknik” başlıkları altında birbirinden ayırarak incelemiştir. Sombart’ın ekonomi anlayışı (ruh) olarak belirttiği hususları Weber, ekonomik düzenle ilgili kısımları Freiburg Okulu ve başlıca temsilcisi olan Eucken incelemiştir. Eucken buradan hareketle bir “ekonomik düzen teorisi” geliştirmiştir (Erkan, 1987: 15).

Freiburg Okulu’nun temsilcileri önemli birçok noktada ortak görüşlere sahipken, aralarında bazı önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Bu bağlamda biraz daha fazla müdahaleciliği savunan “Sosyal Piyasa Ekonomisi” konseptinin sonuç ağırlıklı niteliği Alfred Müller-Armack’ın (1901-1978) görüşlerini yansıtırken, genel olarak ilke ve kural ağırlıklı niteliği Röpke ve Rüstow’un düşüncelerini temsil etmektedir. Özellikle Almanca konuşan akademik çevrede ilgi gören Okul, Anglo-Sakson akademik çevrede pek fazla ilgi görmemiştir. Ancak Freiburg Okulu’nun araştırma programı, “politik anayasal iktisat” ve “yeni anayasal iktisat”taki gelişmelerden ötürü dikkatleri üzerine çekmiştir (Vanberg, 2014).

“Sosyal Piyasa Ekonomisi” kavramını ortaya atan ilk kişi 1946 yılında “*Ekonominin Yönetimi ve Piyasa Ekonomisi*” adlı eseriyle Alfred Müller-Armack olmuştur. Müller-Armack, din sosyoloğu, kültür antropoloğu ve iktisat bilimcisi olarak tanınmaktadır (Kruip, 2011: 15). Sosyal Piyasa Ekonomisi kavramı, II. Dünya Savaşı sırasındaki savaş ekonomisi ile ilgili deneyimlerin sonucunda geliştirilen düşüncelere dayanmaktadır. Sosyal Piyasa Ekonomisi’ni savunanlar sosyal ve sosyolojik problemlere yeterince ilgi gösterilmediğini, rekabetin fonksiyonel öneminin "Eski Liberalizm" ile tanınmasına karşın, bu gibi problemlere önem verilmediği şeklindeki görüşü neo-liberalizm ile paylaşmaktadır. Bu neo-liberalist görüşte, laissez-faire ekonomisini yeniden yapılandırma arzusu bulunmamaktadır (Müller-Armack, 2015).

Sosyal Piyasa Ekonomisi, serbest fiyat oluşumu ve şahsi teşebbüs temellerine dayalı olmakla birlikte, 19. yüzyıl liberalizminden farklı olarak devlete de rekabet mekanizmasının doğru ve düzenli işlenmesini sağlamada gerekli tedbirle-

ri almakla sorumluluk tanıyan ve böylece hürriyet fikriyle beraber düzen ve plân anlayışını da bütünleştiren bir düşünceyi hedeflemektedir (Ülgener, 1963: 28). Bir başka açıdan Sosyal Piyasa Ekonomisi kavramı, rekabetçi bir ekonomi temelinde özgür girişimle sosyal ilerlemeyi birleştirmeyi hedefleyen düzenleyici bir politika olarak tanımlanabilir (Müller-Armack, 2015).

Rüstow da; Eucken, Röpke, Müller-Armack, Böhm ve Erhard ile birlikte Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin kurucu babalarından biri olarak gösterilmektedir (Hegner, 2008: 64). Nitekim Rüstow'un Almanya'ya dönüşünden sonra, Batı Almanya İktisat Bakanı Ludwig Erhard (1897-1977)'in – ki kendisi daha sonra Şansölye (1963-1966) seçilmiştir – Alman ekonomisine yön belirlemede iktisadi istişare meclisinde “Sosyal Piyasa Ekonomisi” şeklinde adlandırılan iktisat politikası hareketine öncülük edenlerden olduğu bilinmektedir (Fındıkoğlu, 1963: 37).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin esasen iki temel boyutu bulunmaktadır: (Aktan, 2015a).

- 1) *Ekonomik Boyut*: Sosyal Piyasa Ekonomisi, bir "ekonomik düzen" tipi ya da modeli olarak kabul edilmektedir. Bu ekonomik düzenin temel ilkeleri başında piyasa özgürlüğü ve rekabet gelir.
- 2) *Sosyal Boyut*: Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin ikinci önemli boyutu "sosyallik" olarak belirtilmektedir. Müller-Armack'ın yukarıda ifade edilen sosyal eşitlik ilkesi, sosyallik boyutu içinde düşünülen temel ilkelerden biridir.

Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin temellerini bu iki boyutu esas alarak ortaya koymak gerekir. Nitekim Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin "ekonomik" boyutunun bilimsel temelleri Freiburg Okulu'nun ekonomik düzen teorisine dayalı olarak geliştirilmiştir. Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin "sosyal" boyutu ise Hıristiyan, Katolik, Protestan ve Lutheran sosyal etiğine dayalıdır. Özellikle Protestanlığın mesleki dayanışma, karşılıklı yardımlaşma ve iş ahlakı tesisi yönündeki düşünceleri Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin "sosyal" boyutunun oluşmasında etkili olmuştur (Aktan, 2015a).

III. TEMEL FİKİRLERİ VE ESERLERİ

Alexander Rüstow'un düşünsel boyutunu anlamak ve değerlendirebilmek için kitap, makale, kitap tahlili vb. gibi eserlerinin ana hatları ve öne çıkan bazı fikirleriyle değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle onun bilimsel yaklaşımındaki disiplinlerarası boyuta ve fikri altyapısına nüfuz edilebilmesi belirli ölçüde imkân dâhiline girebilecektir. Bu sebeplerden ötürü aşağıdaki bölümlerde onun Türkçeye çevirisi yapılmış olan bazı çalışmalarına ana hatlarıyla temas edilmiştir.

A. KİTAPLARI

Bu alt başlıkta Rüstow'un dört kitabı ele alınmıştır. Öncelikle Rüstow'un, "*Harbin Sosyolojik Mahiyeti*" (1939) adlı çalışması değerlendirilmiştir (Kitaptan ayrı basım olarak yayınlanmıştır). Burada Rüstow temel olarak, savaşların çıkış nedenlerini, savaş ve barış ilişkilerini ve dünya barışının sağlanması gibi hususları sosyolojik bir yaklaşımla tahlil etmiştir. Çalışmanın ilk kısımlarında Rüstow, Darwinizm'in basit haliyle, insanlığın gelişmesi-ilerlemesi sürecini hayat mücadelesi ile bağdaştırmasının tarihsel bağlardan ziyade 19. yüzyıl ürünü olan bir düşünce olduğu görüşünü ifade etmiştir. Nitekim ona göre, tarafsız bir şekilde incelendiğinde bu düşüncenin çürük olup, prehistorik çağdaki gerçek durumla çelişmektedir (Rüstow, 1939a: 491-492).

Rüstow'a (1939a: 492-493, 504) göre savaş, geniş biyolojik anlamıyla hayat mücadelesinin özel ve mikro bir türünü teşkil etmektedir. İnsanların ve insan gruplarının birbirleriyle olan toplumsal ilişkileri belirli aşamalar halinde sıralanacak olursa - yukarıdan aşağıya doğru - bir kutbunda barışın diğer kutbunda ise savaşın bulunması şeklinde sınıflandırılabileceğini belirtmiştir.

Devletlerin üstünde bir dünya devleti denilebilecek siyasi bir yapı oluşturulmadıkça ve bunun da dâhil olduğu kesin barış vaziyeti sağlanmadıkça diğer her türlü barış durumlarında sağlamlık aramak boşunadır. Rüstow, burada barışa ulaşma adına "hareket" etmeyi öne sürmektedir. Bu bağlamda barış yönünde atılan her adım-hareketin istikrara giden yol olduğu görüşündedir (Rüstow, 1939a: 509).

Savaş, insan tabiatı gereği ortaya çıkmamıştır. Dünya barışı ise boş bir halden ibaret değildir. Fakat ağır silahların kullanıldığı savaşlar dönemi olan 20. yüzyılda dünya barışı ve insanlık adına ne tür neticelere ulaşılabilir? Rüstow'a göre bu çağda bir millet, hak ve istiklali uğruna hayatını feda etmeye hazır bulunarak, aynı zamanda hakkını barışçıl araçlarla, makul anlaşmalar, mertçe müzakereler yoluyla ve imzalanan anlaşmalar ve üstlenilen mükellefiyetler çerçevesinden çıkmamak kaydıyla barışa en iyi bir şekilde hizmet etmiş olur. Bu bağlamda Rüstow, Türkiye'den başka hiçbir memleketin dış politika ideallerinde söz konusu hususları gerçekleştiremediğini ifade etmiştir. Türkiye, haksız anlaşmalarla mahrum edildiği birçok haklarını geri alırken, barışı muhafaza, anlaşmalara sadakat ve devletler hukuku bakımından mutlak olan meşruiyete uyarak bu haklarının hepsini geri almanın yolunu bulmuştur. Neticede Rüstow Türkiye adına, bu haklı ve gururlu başarısının dirayetle ve sorumluluğun farkında olarak savaşa hazırlıklı bulunması yolunda, bundan sonra da şerefli ve başarılı bir barış nasip olmasını temenni etmiştir (Rüstow, 1939a: 521-522).

Rüstow'un ders kitabı olarak okutulan iki ciltlik "*İktisadi Coğrafya*" (1939, 1944) eseri, o dönemde sanayileşme hamlelerine başlayan Türkiye için faydalı ve pratik bilgiler içeren bir kitap olmasının yanında, günümüz için dahi

kıymet sahibi olabilecek nitelikte bilgi içeren bir yapıt olduğu ifade edilebilir. Rüstow, İktisadi coğrafyayı geniş anlamda, bütün iktisadi malların üretim kaynaklarını ve yollarını inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlamaktadır. Bir başka tabirle iktisadi coğrafya, iktisadi malların kıt bulunmaları durumunu irdeleyen iktisat biliminin ampirik uygulamalı kısmıdır. Burada “kıtlık” kavramı, hem iktisat hem de iktisadi coğrafya için varlık sebebidir (Rüstow, 1939b: 6-7).

İktisat tarihi ve iktisadi coğrafya arasındaki bağ meselesinde Rüstow, iktisat tarihinin harekete geçmiş iktisadi coğrafya olduğunu ifade etmiştir. Bu tespitten hareketle, her iktisat tarihi devrinin kendine özgü bir iktisadi coğrafyaya sahip olduğuna vurgu yapmıştır. Yine iktisadi coğrafyanın iktisat politikası ile de temas halinde olduğunu; iktisat politikacılarına memleketlerinin doğal kaynakları, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda imkânlarını ve imkânsızlıklarını gösterme ile iktisadi planlama açısından yol gösterme gibi hususlardan ötürü bir bakıma yardımcı bir disiplin vazifesi gördüğüne dikkat çekmiştir (Rüstow, 1939b: 12, 15-16).

İktisadi coğrafyanın bölümlere ayrılarak incelenmesi hususunda Rüstow, bitkisel, hayvansal ve madeni ürünlere göre ayrılan üçlü tasnifi kullanmıştır. Bu tip bir sınıflandırma ona göre, iktisadın tabii, yapısal kuruluşuna uygun düşmesinin yanında, söz konusu ürünlerden insanlığın istifade etmesi mevzuunda takip edilen tarihi gelişim seyrine de uygun düştüğü görüşünü paylaşmıştır (Rüstow, 1939b: 19).

Rüstow, günümüzde tarım sektörü açısından da büyük önem arz eden “gübre” meselesine de değinmiştir. Rüstow, 19. yüzyılın teknik gelişmelerine fazla güvenilerek tarımda kimyasal gübre (suni gübre) kullanımının artış gösterdiğini, fakat zamanla doğal gübrenin (hayvan gübresi) birçok hususta kimyasal gübreden daha üstün olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir. Nitekim uzun zaman kimyasal gübre kullanılan topraklarda, ürünün büyük miktarlarda azaldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında son zamanlarda da doğal gübrenin kullanılması ve bundan istifade edilmesi şekilleri hakkında bilimsel yayınlarda bir artış gözlenmiştir. Fakat bu bilimsel gelişmenin uygulamaya geçişinde birtakım sorunlar oluştuğu görülmüştür. Rüstow, burada birçok memleketlerin yüksek ziraat kürsülerinin ve okullarının, kimya sanayinin büyük şirketleri tarafından himaye edildiğini ve bu şirketlerin doğal gübreyi en büyük rakibi ve düşmanı olarak gördüklerini ifade ederek dikkat çekici bir tespitte bulunmuştur (Rüstow, 1939b: 148).

Rüstow’un, “*Ham Maddelerin Milletlerarası Dağıtımı*” (1945) adlı eseri ile İktisadi Coğrafya adlı çalışmasının ikinci cildi arasında, muhteva yönünden bazı noktalarda benzerlikler bulunmaktadır. Söz konusu çalışmada (1945) altın, kalay, petrol ve kauçuk gibi değişik türde hammaddeleri ve bunların uluslararası iktisadi ve siyasi açıdan taşıdığı öneme temas etmiştir. Endüstri alanında mey-

dana gelen teknik gelişmeler, hammadde ihtiyaçlarının gerek barış gerekse de savaş ekonomisi koşullarında gerekli olan hammaddelerin listesini artırmıştır. Fakat yeryüzüne eşitsiz bir biçimde dağılmış bulunan ve kendilerinden vazgeçilemeyecek kadar önemli olan hammaddeler, hem iktisadi coğrafya hem de dünya siyaseti açısından ilgi çeken mevzulardan olmuştur. Bu çalışmada Rüstow, hammaddelerin dünyadaki bölüşümünün adil olup olmadığı ve bu konudaki isteklerin adalet düşüncesi açısından yeniden dağıtıma tabi tutulması noktasında haklı ve makul olup olmadığı yolundaki prensip meselesini incelemiştir (Rüstow, 1945c: 3-4).

Hammadde kaynaklarına siyaseten sahip olmak, barışta ve bundan daha da önemlisi savaşa hazırlanma hususunda önem arz etmektedir. Fakat Rüstow, hammaddelerin siyaseten taksimi işi mevzuunun, uygulanmasının mümkün olmaması, savaş halinde hükümsüz ve tesirsiz olması, barış döneminde ise gereksiz bir hareket olacağını ifade ederek olumlu bir yöntem olmayacağına dikkatleri çekmiştir. Çalışmasının sonunda Rüstow hammaddelerin taksimi konusunda bazı fikirler ileri sürmüştür. Buna göre; iktisadi coğrafya ve iktisat politikası açısından incelemeye alınan bu konuda haklı talep, çalışma imkânlarının bölüşümünde-dağıtımında adaletin hedeflenmesidir. Bu çalışma imkânları içinde elbette söz konusu çalışma için gerekli olan hammaddeleri tedarik edebilmek imkânı da bulunmaktadır. Fakat Rüstow, bu imkânların hammadde kaynaklarının yeniden dağıtıma tabi tutulması şeklinde değil, sadece rayına oturan ve tabii faaliyetlere kavuşan bir dünya ekonomisi sayesinde gerçekleşebileceğini ve bunun tahakkuk etmesi halinde her türlü yeniden dağıtım işinin gereksiz olduğunu vurgulamıştır (Rüstow, 1945c: 67, 71-72).

Rüstow'un magnum opus'u (başyapıtı) üç cilt olarak hazırladığı "*Hâl-i Hâzırın Yerini Tayin*" (*Ortsbestimmung der Gegenwart-1950, 1952, 1957*), dünya tarihinin neresindeyiz? sorusuna verilen yanıtlardan oluşmaktadır. Bu eserin Türkçe çevirisi bulunmamakla birlikte burada Ülgener'in söz konusu eserle ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Kitapta hâkim olan ana fikir, radikal yani derin köklerine kadar inen bir kültür eleştirisi ve öyle bir eleştiri yolunda kaderimizin belirlenmesidir. Böyle kapsamlı bir konunun jeoloji, etnoloji ve tarih öncesinden 19. ve 20. yüzyılların tarihine kadar çeşitli bilim alanlarına vâkıf olmadan bu iddiadaki bir eserin kaleme alınması şüphesiz ki imkânsızdır. Fakat Rüstow'un bu alanlarda bilgi sahibi olduğu esasında İstanbul Üniversitesi'nde felsefe, iktisat tarihi, sosyoloji ve iktisadi coğrafya gibi ilim dallarındaki faaliyetlerinden bilinmektedir. Rüstow, kitabın birinci cildinde, tarihte kuvvet ve tahakkümün türeyişi; ikinci cildinde, hürriyetsizliğe karşı hürriyetin savaşı ve üçüncü cildinde ise, tahakküm ve hürriyet arasında bugünkü dünyanın seçeceği yolu incelemiştir (Ülgener, 1963: 29-30).

Konunun belirtilen çerçevesi İbn Haldun'un (1332-1406) tarih felsefesini hatırlatmaktadır. Rüstow da on bin yılı kapsayan temel hadiseyi özü itibariyle toprağa yerleşik çiftçi kavimlerin yabancı göçebe kavimler tarafından "istilasında" ve alt tabaka üzerine zamanla bir "üst tabakanın yerleşmesinde" aramış ve görmüştür. İlk fetih ve baskılar için tam yerine oturan "istila" sözü, daha sonradan toplum içinde bir sınıfın diğerleri üstüne sivrilmesiyle daha çok "tahakküm" özelliğini kazanmıştır (Ülgener, 1963: 30).

İlk istilaların ve alttan üste tabakalaşmaların meydana getirdiği yüksek kültürler, dünya tarihinin akışı içinde art arda yeni ve değişik karakterde üst tabakalaşmalara yol açmaya devam etmişlerdir. Tarih bu perspektiften ele alındığında geniş bir panorama ile zincirleme bir tahakküm ve "üst tabakalaşma"nın hikâyesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, tıpkı Karl Marx'ın (1818-1883) sınıf mücadelesi kavramı gibi "üst tabakalaşma"nın da tarihte yüzyıllar boyunca şekil ve kalıp değiştiren fakat özünü yitirmeden taşıyıcı ve kilit roldeki bir olgu olduğunu göstermektedir (Ülgener, 1963: 31).

Rüstow'a göre 19. yüzyılın endüstri kapitalizmi, rekabeti kötüye kullanarak monopolcü kuvvetlere alan bırakarak yozlaşmıştır. Fakat buradaki yapısal sorunlar sosyalizme verilecek tavizlerle veya dağınık geçici tedbirlerle savuşturulabilecek türden bir problem değil, aksine derindeki köklerine el atılarak tedavi edilebilecek bir meseledir. Rüstow burada reçeteyi "Sosyal Piyasa Ekonomisi" olarak sunmaktadır. Böylece hem rekabet mekanizmasının düzgün ve sıhhatli bir şekilde işlemesi sağlanacak hem de istila ve tahakkümün geçmişten günümüze bertaraf edilemeyen artıkları ortadan kaldırılmış olacaktır (Ülgener, 1963: 32).

B. MAKALELERİ

Bu alt başlıkta Rüstow'un makaleleri kronolojik sıra takip edilerek değerlendirilmiş ve öne çıkan bazı fikirler ortaya konulmuştur. Burada ilk olarak Rüstow'un "*İktisat İlminin Esasları*" (1940-1941) çalışması ele alınmıştır. Rüstow'un söz konusu makalesi, Türkçeye çevirisi yapılan en kapsamlı eserlerinden biri olarak mütalaa edilebilir. Bu çalışmasında onun iktisatçı, sosyolog ve filozof vasıfları daha net olarak gözlemlenebilir. Rüstow, bu çalışmasında Eucken'in "*İktisadın Esasları*" (1940) adlı eserini de tetkik etmiştir. İktisat teorisinde "piyasa ekonomisi" ve tekelci eğilimlerin var olduğu "planlı iktisat" taraftarlarının monist bir görüşe sahip olduğu, fakat bu görüşlerin savunucularının I. Dünya Savaşı'ndan itibaren her iki düşüncenin birbiri içine geçtiği hususunu ihmal ettiklerini belirterek, Eucken'in eserinin bu noktada kıymetli olduğuna dikkatleri çekmiştir. Rüstow, söz konusu eserin iktisat teorisindeki algı ve açıklama biçimlerine hâkim olan monizmi bilinçli ve kesin olarak terk ederek onun yerine, iktisadi yapının şekil ve teorilerinden oluşan tek ve kapsamlı plüralist bir

sistemi ikame ettiğini belirtmiştir. Fakat burada piyasa ekonomisinin bilfiil sahip olduğu üstünlük de inkâr edilmemiştir (Rüstow, 1940-1941: 157-158).

Piyasa ekonomisi-rasyonalite ve “homo economicus” ilişkisini de analiz eden Rüstow, piyasa teorilerinin rasyonel olması durumunu, piyasa ekonomisinde bireyler arasında meydana gelen rasyonel hareket tarzlarının sonucu olduğu biçiminde açıklamıştır. Piyasa ekonomisi, içerisinde rol alan bütün şahısların, esas piyasa kurallarını takiben sadece kemmî (nicel)-rasyonel tarzda hareket ettikleri bir iktisadi sistemdir. Buradan hareketle kemmî-rasyonel olan bir realiteyi yine kemmî-rasyonel olan bir teori ile açıklamanın uygun olduğu ifade edilebilir. Rüstow, bu hususta yanlış anlaşılan ve bu nedenle de eleştirilen “homo economicus” kavramına da değinmiştir. Homo economicus bahsinde söz konusu olan öyle bir bireyin gerçekte var olması değil, aksine o türlü bir hareket tarzının bulunmasıdır. Hiç kimse bir “homo economicus” değildir. Bunu öyle zannetmek esasında insan tabiatına ve yaratılışına aykırıdır ve gerçekleşmesi de imkânsız olan bir tasavvura saplanıp kalmak demektir. Bununla birlikte piyasa ekonomisine katılan her birey, o ekonomi dâhilinde “homo economicus” olarak hareket eder. Fakat o suretle hareket ettiği için kendisinin de öyle bir insan olması gerekli değildir (Rüstow, 1940-1941: 159).

Eucken'in eserini sistematik ve geniş bir cephe üzerinde iktisat teorisi ile iktisat tarihini sentezlemesi noktasında önemli gören Rüstow, iktisat zihniyeti konusu ile ilgili hususlarda bazı tamamlayıcı eleştirilerde bulunmuştur. Buna göre Rüstow (1940-1941: 198), bir ülkede-devlette belirli bir dönemde (çağda) hiçbir zaman “tek bir iktisadi zihniyet”in hâkim olmadığını belirtmiş, üç çeşit iktisadi zihniyetin varlığından söz etmiştir. Bunlar:

- 1) Mevcut tüketimin ve geçim seviyesini korumada geleneksel ve alışılan usullerin korunduğu zihniyet.
- 2) Gittikçe daha fazla tüketimde bulunabilmek amacıyla mevcut geçim seviyesinin üstüne çıkılmaya çalışılan zihniyet.
- 3) Mal-mülk sahibi olma, hırs, güç ve iktidar sahibi olma, bazen de dini güdülerle tüketim düşük seviyede tutularak olduğunca çok sermaye biriktirme arzularının olduğu zihniyettir.

Rüstow, Sombart'a atıfta bulunarak yukarıda 1. ve 2. maddelerde zikredilen zihniyet türlerini “pre-kapitalist dönemin” zihniyeti olarak ele almaktadır. Bu durum, esasında 3. maddedeki zihniyetin olmadığını ifade etmemektedir. Sombart'ın vurgulamak istediği nokta, bu zihniyet türlerinden hangisinin daha hâkim konumda bulunmuş olmasıdır (Rüstow, 1940-1941: 199).

Rüstow da zihniyet sınıflandırması mevzuunda Sombart'a katılmakla birlikte, her dönemi tek bir prensibe bağlayarak açıklama yerine farklı iktisadi zihniyetlerin toplumsal sınıf ve tabakalar arasında dağılışı şekillerini ön plana almış-

tır. Buna göre; alt tabakayı oluşturan ziraatçı-çiftçiler ve köy esnafı eskiden beri sadece geçimini sağlamaya dönük “statik iktisadi zihniyeti” temsil etmektedir. Buna karşın ilk fatih ve istilacılardan oluşan feodal üst tabaka ise bilakis “dinamik iktisadi zihniyeti” temsil etmektedir. Alt tabakaların kalkınma gayreti yani daha fazlasına sahip olma arzusu dinamik zihniyetin varlığını göstermektedir. Toplumsal hayatta birçok hususta olduğu gibi yukarı tabakalarda oluşan zihniyet -burada dinamik iktisadi zihniyet- alt tabakalara doğru etkilerini yansıtmaya başlar. Bu durumun ilk göstergeleri, şehirlerde alt tabakaların nispeten en yüksek mevkiinde bulunan kişilerde görülebilir. Alt tabakadaki bu kalkınma hareketleri, eski aristokrat sınıfları, mevkilerini korumaya sevk etmektedir. Bu durumda eski aristokrat sınıf, önceden söz konusu olmayan fazla kazanma ve hırslın kötü olarak algılandığı söylemini artık kullanıma sokmaya başlar ve örf ve adet ile geleneklere göre çalışmanın, elindeki muhafaza etmenin daha iyi olduğu görüşünü yaymaya çalışırlar. Burada Rüstow’a göre olması gereken şey, kazanç zihniyeti ile maişet ve ihtiyaç tatmini zihniyetinin ayırımından ziyade -ki ikisi birbiri içine geçmektedir- statik ile dinamik iktisadi zihniyet ayırımının önemidir (Rüstow, 1940-1941: 200-201).

“*Sombart’ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihi Mektebin İlmî Hedefleri*” (1942) başlıklı çalışmasında Rüstow, Alman Tarihi Okulu’nun ulaşmak istediği esas hedefin, iktisat tarihinde belirli bir devri bilimsel yöntemlerle toplu olarak açıklamak için iktisat teorisi, sosyoloji ve tarih bilimleri arasında verimli bir sentez oluşturmak olduğuna dikkat çekmiştir (Rüstow, 1942a: 81). Bununla birlikte Rüstow, Eucken’in Alman Tarihi Okulu’nun hedeflediği belli bir dönem zamanın şartlarına uygun olan teorilerle açıklamayı sağlayamadığı düşüncesini tartışmaya açmıştır (Rüstow, 1942a: 79).

Sombart ve Weber, Alman Tarihi Okulu’nun üçüncü neslini oluşturan iki büyük bilim insanıdır. Her ikisi de Marx’ın “Kapitalist Çağ” adını verdiği devasa problemleri sistematik bir şekilde açıklama vazifesini üstlenmişlerdir. Bu bağlamda hem Sombart hem de Weber, Marx’dan etkilenip ondan istifade etmişlerdir. Sombart ve Weber, Tarihi Okul ile Marx’ın bilimsel faaliyetleri ve eserleri arasında bir sentez vücuda getirmişlerdir. Bu sentezin dikkate değer yanı, bilimsel faaliyetlerde değer yargılarına (kıymet hükümleri) yer vermemek hususu olmuştur (fakat Sombart, daha sonra bu tezi terk etmiştir). Böylelikle Marx, her iki düşünür tarafından Tarihi Okulun öncülere (hem de içerinden en önemlisi olarak) arasına dâhil edilmiştir (Rüstow, 1942a: 86-87).

Sombart, metodoloji konusundaki görüşlerini en açık bir şekilde “Üç İktisat İlmî” (1930) adlı eserinde açıklamıştır. Sombart’ın üç iktisat ilmi olarak adlandırdığı “hüküm ve kural koyan”, “düzenleyici ve sınıflandırıcı” ve “anlayıcı” iktisat ilimleridir. Bunların tarihteki başlıca örnekleri ve prototipleri sırayla skolastik, klasik okul ve tarihi okul olarak ifade edilmektedir. Rüstow, burada

anlayıcı iktisat ilmini, gerçekte iktisat sosyolojisini, iktisat tarihi ve iktisadi hayatın fikir ve zihniyet tarihinin sentezinden başka bir şey olmadığını, fakat Tarihçi Okul’un sadece böyle bir sosyoloji veya tarihle yetinilebileceği ve teoriye gerek kalmayacağı hakkındaki usulsüz ve yanlış iddiasının da bilindiğini ifade etmiştir (Rüstow, 1942a: 90).

Rüstow, Sombart’ın meşhur “Modern Kapitalizm” (1916) eserinin iktisat tarihine dair çeşitli monografilerin arka arkaya getirilmesinden ve birleştirilmesinden oluşan bir kütüphane gibi olduğunu ifade etmektedir. Bu monografilerin her biri derin bir fikir ve zekâ ürünü olan fevkalade zengin bilgiler içermekte, hatta şu ana kadar benzer konularda yazılan eserlerin en mükemmeli konumundadır. Fakat kitapta gerçek anlamda sistematik bir bağlılık yoktur, kopukluk vardır. Yine Sombart söz konusu çalışmasında, kendi fikirlerini ve buluşlarını kişisel bir kontrol altında bulundurmaya yeterli derecede önem vermemiş, dayandığı belgelerin sıhhatine ve başka metinlerden naklettiği cümlelerin güvenli olup-olmaması hususunda mazur görülemeyecek bir ihmalkârlık da yapmıştır. Birçok müteahhasis ilim adamı eleştirilerini bu noktada toplamış ve fakat bu noktadan öteye götürememişlerdir (Rüstow, 1942a: 92).

Böyle önemli ve kıymetli bir eserde bu derece büyük noksanların oluşu, yazarın kendine özgü bazı vasıflarından ötürüdür. Vicdan, nefsinin murakabe, tevazu, en hurda noktalara karşı gösterilen dikkat ve sadakat gibi her biri arkadaşlık hisleri ile aynı camia içerisinde çalışma şuurunun ortak değer ve hedeflere bağlı bulunuşun gerektirdiği faziletlerdir. Buna karşın Max Weber ise yine aynı camia içerisinde dost ve meslektaş olarak ilmi eserlerini büyük bir mertlik ve enerji ile korumuştur (Rüstow, 1942a: 93).

Rüstow, “*Devrimizin Vazife ve İş Adamının Mazisi ve İstikbali*” (1945) adlı çalışmada, öncelikle insanda hem çalışma arzusunun bulunması hem de çok çalışmayı abartılı bulan bir düşüncüyü içinde barındırması gibi paradoksal bir durumdan söz etmiştir. Daha sonra çiftçi ve küçük tüccarların da geçimini sağlayacak kadarından fazlası için pek uğraş göstermediklerine -kanaatkâr olduklarına- dikkat çekmiştir (Rüstow, 1945b: 131-133). Rüstow, çalışmanın ilerleyen kısımlarında köylü-çiftçi tabakası üzerine zaman içerisinde kökeni göçebelik olan feodal bir fütuhatçı bir tabakanın gelip oturduğuna değinmiştir. Bu tabakada, kanaatkârlıktan ziyade yeme-içme, eğlence, israfı da varan cömertlik ön plandadır. Dolayısıyla tasarruf ve hasislik hor görülmektedir. Feodal sınıf hem kazançta hem de zevkte doyumsuzluk gösterdiğinden “zorbalığı” burada araç olarak kullanmışlardır. Fakat sonradan bu kazanç hırsı gittikçe “ekonomik kazanç tarzlarına” kanalize edilmeye başlamıştır. Kısacası bundan böyle çapulcunun yerini öncelikle sergüzeşt peşinde koşan tacir ve son olarak fabrikaların bacalarını tütürmekte olan baronlar-patronlar almıştır (Rüstow, 1945b: 134).

Rüstow, söz konusu eserinde Reform hareketleri ile birlikte “zühd ve riyazet” akımlarının manastırların dışına taşarak toplumun bütününe doğru yayılmaya başladığını vurgulamıştır (Rüstow, 1945b: 137). Yeryüzünde zühd’ün en önemli bir giriş noktası “meslek” (beruf) mefhumudur. Luther, bu kavramı statik olarak ele almıştır. Luther’e göre kişi, kendisini Allah’ın bir memuru gibi hissetmeli, Allah’ın onu bir yerde istihdam ettiğine inanmalıdır. Yani kısacası mesleğinde sebat etmelidir. Luther’in meslek anlayışı oldukça muhafazakâr ve hükümdara bağlı olan bir anlayışın ürünüdür. Kalvinizm’de ise “meslek” anlayışı dinamiktir. Burada kişi, elinden geldiği kadar kulluk etmek (çalışmak) suretiyle Tanrı’nın şanını yükseltmek arzusundadır. Bunun için birçok yol bulunmaktadır ve herkes en ileriye gidebileceği yol ne ise onu seçmelidir. Memleketlerin birçoğunda Kalvinistler, baskı altında olmaları ve kendilerine tahammülün sınırlı olduğu bir azınlık grubunu temsil etmelerinden ötürü devlet memurluğu ve her türlü kamu işlerinden uzak tutulmuşlardır. Bu durum ise Kalvinistleri tıpkı Yahudiler gibi ticari alanda özel işlerle uğraşmalarına sevk etmiş ve bu alanda da inandıkları ilkeler doğrultusunda yaşamaya gayret etmişlerdir (Rüstow, 1945b: 137-138, 145).

Rüstow, Kalvinist-Püritanist iş ve ticaret adamının topluma açılarak ve dünyevileşerek yani zühd ve riyazeti yeryüzüne indirerek “homo economicus” denilen insan tipini inşa ettiklerine işaret etmiştir. Bu “homo economicus” denilen insan tipi ise, Sanayi Devrimi denilen olgunun ortaya çıkışında ve özellikle de Batı medeniyetinin sonra da dünya ekonomisinin değişmesi ve gelişmesinde etkili olmuştur. Söz konusu “homo economicus” zihniyetinin çalışma hayatındaki devamlılığının olup-olmadığı sorusuna gelince Rüstow, bu zihniyetteki dönüşüm sürecinin yönünü şöyle tasvir etmiştir: Öncelikle Allah’ın şanı için O’na kulluk olarak çalışma, sonra vazife dolayısıyla uğraşma, sonra bir iş kendi kendisinin hedefi olarak görülmekte ve daha sonra ona bir spor gözüyle bakılmakta ve onu alışkanlıktan ötürü çalışma takip etmekte ve en nihayet faaliyet tüm anlamından soyutlanarak mekanik bir tarzda icra edilir hale gelmektedir. Buradaki gidişat, faaliyeti büsbütün kesme noktasına doğru ilerlemektedir. Fakat Rüstow’a göre, söz konusu zihniyete yeni dinamizm kaynaklarının açılması-bulunması bu akıbeti önlemede etkili olabilir (Rüstow, 1945b: 150-152).

Rüstow, bu çalışmada anlattığı zihniyetin ve onun geçirdiği dönüşümün Batı medeniyetine özgü olduğuna ve bu zihniyeti ve tecrübeyi bir başka medeniyetin yaşamasının da mümkün gözükmediğine temas etmiştir. Fakat Türkiye’de de –bir bakıma Batı’dan geri kalmamak gayesiyle- kendine özgü olmak koşuluyla sosyal psikoloji bakımından Batı’dakine benzer ne gibi kuvvetler vardır ve bunlar nasıl sağlanabilir sorularının da sorulması gerektiğini ifade etmiştir (Rüstow, 1945b: 156). Sabri F. Ülgener de Rüstow’un öğrencisi olarak kendi akademik çalışma rotasında bu tür sorulara cevaplar bulma açısından faaliyetlerde bulunmuş ve ilgili bazı eserler kaleme almıştır.

Rüstow, çalışmanın son kısmında geleceğe yönelik bazı sorular sormakta ve bunların çözümlenmesinin önemli olduğu kanısına varmaktadır. Buna göre zühd ve riyazete gereğinden fazla mı kıymet verilmiştir? Daha fazla tatmin edici bir hayat vaziyeti için ve verimlilik sağlama adına hem çalışma yaşamı hem de bunun dışındaki faaliyetlerin daha memnun edici bir hale konulması daha uygun değil midir? (Rüstow, 1945b: 157). Bu sorulara tatmin edici yanıt bulabilmenin yolunun, belki de inanan insanların en önemli meselelerinden olan dünya-ahiret dengesini sağlamaktan geçtiği söylenebilir.

Rüstow, “19 uncu Asır Garp Mimarisinin İnhitatında Fikir Tarihine ve Sosyolojiye Ait Faktörlerin Rolü” (1947) adlı çalışmasında isminden de anlaşılacağı üzere mimari, sosyoloji ve felsefe disiplinlerini buluşturmuştur. Buradan hareketle 19. yüzyıl Batı mimarisinde gerilemenin kaynaklarına inmeye çalışmıştır. Rüstow, çalışmayı zaman bakımından 19. yüzyılla sınırlamakta, fakat 18. yüzyıl mimarisinde gerileme belirtilerinin görüldüğüne de temas etmiştir. Mekân açısından ise Almanya örneği ile kısıtlamakla birlikte Avrupa’da diğer ülkelerin de çeşitli farklılıklara rağmen değişik ölçülerde benzer tecrübeyi yaşamış olduğu gerçeğinden hareket etmiştir (Rüstow, 1947: 192-194).

Rüstow, öncelikle 19. yüzyılın *Batı kültüründe* birçok alanda alçalma, çökme ve çözümlerin belirdiğini ifade etmiş ve bu sahalardan birisinin de mimarî olduğuna değinmiştir. Rüstow; Gotik, Barok ve diğer eski dönemlerin sanat biçimini yansıtan bir “salona” ayak basıldığı zaman teferruatındaki bütün ayrılıklara rağmen, hepsinden ortak bir izlenimin etkisine kapılarak, o eserin sinesine gömülme-iç âlemine kendimizi kaptırma ve onunla en yakınımızdan birisi imiş gibi haşır neşir olma duygusuna kapıldığını belirtmektedir. Hâlbuki 19. yüzyıl mimarisinde bunun izlerine bile rastlamak mümkün değildir. Kısacası Rüstow, bu dönemde mimarinin ruhunu kaybetmeye başladığı görüşündedir (Rüstow, 1947: 193). Türkiye’de ise aynı duyguyu hiç şüphesiz bir Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde hissetmek mümkündür. Fakat özellikle II. Dünya Savaşı sonrası sanayileşme, nüfus artışı ve köyden kente göç gibi olgular neticesinde mimaride bir çözümlenin yaşandığı ifade edilebilir. Nitekim Rüstow da bu esrinde özellikle Sanayi Devrimi’nin şehir ve devlet düzeyinde oluşturduğu olumsuz tesirlere temas etmiştir.

Rüstow, “Teknik Terakki, Aşırı Nüfus ve Kitleleşme” (1948) adlı çalışmasında Sanayi Devrimi’nin temellerini ve yol açtığı birtakım sorunları tartışmaya açmıştır. Sanayi Devrimi’ne yol açan temel saiklerden “teknik ilerleme”yi ön planda ele almıştır. Söz konusu teknik ilerlemenin kökeni ise ilkçağda Helenist hürriyet devrinden itibaren oluşmaya başlayan bilgi birikimidir. Bu bilgi birikimi 18. yüzyılın ortalarından itibaren iktisadi alana akmaya başlamış, daha sonra 19. yüzyılda Arnold Toynbee’nin “Sanayi Devrimi” olarak adlandırdığı olgu meydana gelmiştir (Rüstow, 1948: 297-298). Burada iktisadi alandaki kısıtlama-

ların-kayıtların aşama aşama kaldırılması da kilit noktalardan birisi olmuştur. Yani kısacası “burjuvazi”nin önü açılmıştır.

Sanayi Devrimi sonucu büyük artışlar gösteren üretim, nüfus artışına karşın kişi başına düşen reel ücretlerin de önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Söz konusu nüfus artışının temelinde ise 18. yüzyıl ortalarından itibaren genel sağlık korumasının ilerlemesi ve bunun neticesi olarak da ölüm oranlarının azalması etkili olmuştur (Rüstow, 1948: 298-299). Rüstow, nüfus artışı konusunda kötümser Malthus’un görüşünü paylaşmaktadır. Nüfustaki aşırı artış ve teknik ilerlemenin ivme kazanması, sanayileşme ve şehirleşmenin daha hızlı bir şekilde artmasına neden olmuş, fakat buna paralel olarak da her türlü sosyal meselelerin şiddetlenmesine yol açmıştır (Rüstow, 1948: 301-302).

İşsizlik ve kitleleşme şiddetlenen sosyal meselelerden bazılarıdır. Dünyada birdenbire her şeyini yitirme ihtimali ilk olarak hür ücret işçiliği ile birlikte başlamıştır. Bu bağlamda Rüstow, işsizliğin doğurduğu iktisadi emniyetsizliğin, genel ve bütün topluluğun dağılmasından doğan kronik sosyolojik emniyetsizliğin kopardığı bir çıbanbaşı olduğunu ifade etmiştir. Bu da kendisini en bariz bir biçimde “modern şehir”lerde hissettiren bir olgudur. Rüstow, bu tespitlerden hareketle “kitleleşme”nin başlangıcını Aristo’ya istinaden, bireyin yaşadığı şehirde kendisiyle bağı bulunan ve kendisinin hemşerisi olan insanları artık tanımaması ve tanıdığı insanlarla da düzenli olarak alakadar olmadığı zaman ortaya çıktığını belirtmiştir. Kitleleşmenin en temel özelliği, devamlı bir şekilde yabancı insanlarla iş yapma ile akraba ve arkadaşlardan uzakta kalma gibi durumlarıdır. Rüstow, çalışmasının son kısmında yaşanan tüm bu eğilimlerin ve hadiselerin ortaya çıkardığı sosyolojik neticenin “kitle” denilen bireylerin atomlaşmış bir biçimde birlikte bulunması olduğuna vurgu yapmış, bu durumun ise Batı devletlerinin tarihsel süreçte ulaştığı sonuçları yansıttığına dikkat çekmiştir (Rüstow, 1948: 305-307).

Rüstow, “*Anadolu’nun Kadim İktisat An’ane, Âdetleri ve Bunların Ehemmiyeti*” (1949) adlı makalesinde genel hatlarıyla, en ilkel ve en eski aletlerin büyük bir önem taşıdığını, özellikle de modern Avrupa usulleri ve araçları ile ortadan kaldırıldıkları yerlerde söz konusu ilkel ve eski aletlerin geçirdiği değişim ve ilerlemenin kayda değer olduğuna vurgu yapmıştır. Anadolu’nun da en eski medeniyet sahalarından birisi olarak önemine dikkat çeken Rüstow, burada eski araçların hangi yöntemlerle tespit edildiği ve alınan bilgilerin hangi tip yollarla kayıt altına alındığı gibi hususlar açısından temel bilgiler sunmuştur (Rüstow, 1949: 24-25).

Toprağın işlenmesinde kullanılan aletlerden tohum serpmeye, hububatın saklanması biçiminden ekme biçimine, ekmeğe hürmet anlayışından kağıt ve tekerleksiz nakil vasıtalarına kadar geniş bir yelpazede sorular soran Rüstow; bunlara cevap verme açısından not alma, fotoğraf çekme, sözlü görüşmelerde

bulunma ve bunun kişisel görüşlerden ayrı olarak ele alınması ve nihayet rivayetler, masallar, beyitler ve atasözleri vb. kaynakların da tespit edilerek temel problematiğe çözümler bulunması yolunda önümüzü aydınlatmıştır (Rüstow, 1949: 25-33).

“*Ziraat Folklor*” (1962) adlı makalesinde Rüstow’un tabiat sevgisi ile dolu olduğu görülmektedir. Tekniğe karşı soğuk bir duruş ile eski sistem ve kültür değerlerine özlemin yansıdığı bu çalışmasına, yaşlılığın sebep olduğu ruh haleti de tesirlerde bulunmuştur. Rüstow, burada sadece kendilerini değil, diğer insanları da el ve kol gücü ile beslenmelerini sağlayan dünya nüfusunun yarısından çoğunun insanlık için önemli bir fonksiyonu icra ettiğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda geleneksel ziraat sisteminin ölüme yüz tutmaktan ziyade, daha geniş alanlarda tutunarak ilerlemeye dönük bir konumda bulunduğu dikkatleri çekmiştir (Eröz, 1963: 150).

C. KİTAP TAHLİLLERİ

Rüstow’un kitap tahlilleri alalede bir değerlendirme olmaktan öte, kendi çizgisini ve bakış açısını da birçok noktada hissettirmektedir. Bu tahlillerden ilki olan “*İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri*” (1942) adlı eserinde Rüstow, mezhep meseleleri ile ilgili genel bir giriş yaparak Batı’da 16. ve 17. yüzyılların “mezhep çağı” olarak anıldığını belirtmiştir. Bu dönemdeki savaşların birçoğunun din kaynaklı olduğu, aynı mezhebe veya başka mezheplere mensup olmanın sosyal hayatta aynı milliyete veya başka milliyetlere bağlı bulunmaktan daha önemli bir olgu olduğuna işaret etmiştir. Yine bu dönemde mezhep meseleleri nedeniyle başka memleketlere göç etme olayı da yaygınlaşmıştır. Rüstow, çalışmanın ilerleyen kısımlarında iktisat-din-mezhep ilişkilerine temas etmektedir. Bu hususta farklı alanlara (sanat, siyaset, mimari, edebiyat vb.) ait tarihi hadiseleri tespit ederken “Katoliklik” ile “Protestanlık” ve “Kalvinizm” mezhepleri arasındaki iktisadi zihniyet ve gelişme açısından mevcut olan bariz farkların da dikkate alınması gerektiğine dikkat çekmiştir (Rüstow, 1942b: 403-404).

Başlangıçta iktisat-din-mezhep ilişkisi, iktisadi hayatta Katoliklik, Protestanlık ve Kalvinizm mezhepleri arasındaki farkların nelerden ibaret olduğu şeklinde ileri sürülseydi, ilim sahasında büyük bir başarı oluşturacağına şüphe bırakmayan bu ileri adımın, sessizce ve hiçbir heyecan doğurmadan gerçekleşmesi imkân dâhilinde olabilecekti. Fakat Weber’in meseleyi ilk defa Kalvinist ahlak ile kapitalist zihniyet arasında bağlantı kurması bakımından biraz da abartılı bir biçimde öne sürmesi, bu iddianın kendi kusuru olmayarak yanlış anlaşılmasına ve Weber’in güya Kalvinizm’i kapitalizmin babası olarak göstermek istediği görüşünün oluşmasına yol açmıştır (Rüstow, 1942b: 405).

Kapitalizmi meydana getiren etkenin “Püritanizm” olduğunu ifade etmek, Weber’i yanlış anlamak olur. Esasında Püritanizm, kapitalist gelişmeyi teşvik

eden ve hızlandıran bir mezhep olarak mütalaa edilmelidir. Kapitalizm ve hususiyle kapitalist zihniyet Püritanizm’den çok daha eskidir ve diğer Katolik, Protestan memleketlerde de ufak tefek farklarla beraber gelişmiştir. Kapitalist gelişmeyi teşvik açısından mezhepleri etki derecesi bakımından azdan çoğa doğru Katoliklik, Luthercilik ve Püritanizm olarak sıralanabilir. Unutulmamalıdır ki kapitalizmi ortaya çıkaran esas unsur, bu üç mezhebin dışında aranmalıdır. Fakat Püritanizm’in burada hızlandırıcı bir faktör olduğu ifade edilebilir (Rüstow, 1942b: 406-407).

Rüstow, bu çalışma içerisinde Alfred Müller-Armack’ın “Ekonomi Stillerinin Aslı ve Doğuşu” adlı çalışmasını da tahlil etmiştir. Rüstow, olayların karmaşık ve zengin örgüsü içerisinde dini etkenlerin sosyal ve ekonomik alanlar üzerindeki tesirlerini belirlemeye çalışan bir yazarın, monist bir perspektifle sırf bu dini faktörleri göz önünde bulundurarak giriştiği bilimsel çabanın kıymetini düşürmekten başka bir şey yapmış olmayacağını vurgulamıştır (Rüstow, 1942b: 408).

Alfred Müller-Armack, eserinde Prusya devletinin toplumda üst tabakayı oluşturan Kalvinist bir zümre ile devlet prensiplerine sadık Protestan (Lutherci) halkın birlikteliği sayesinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Burada Kalvinizm’in devletin sevk ve idaresinde ortaya çıkardığı dinamizm ve enerji ile Luther mezhebine mensup olan halkın devlete karşı itaat ruhu ve tebaa zihniyeti Alman tarihinin zihni sürekliliğini-devamlılığını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Rüstow da bu eserdeki en önemli ve verimli fikirlerin söz konusu açıklamalar olduğu kanaatinde (Rüstow, 1942b: 411).

Çalışmanın sonunda Rüstow, Almanya’da iktisat tarihi ilminin yaklaşık bir asırdır hukuk tarihi ve sanat tarihi gibi ilimlere dayanarak kendine özgü bir metot inşa etmek çabasında olduğunu, fakat neden akla daha yakın yol olan iktisat teorisi ile birlikte hareket ederek verimli bir şekilde çalışmayı denemediğini sorgulayarak bu konudaki kendi perspektifini de ortaya koymuştur (Rüstow, 1942b: 428).

Rüstow, bir diğer çalışması olan “*İşletme İktisadi ve İşletme İlimi: Konrad Engelmann’ın Makalesine Dair Bazı Düşünceler*”de (1943) Konrad Engelmann’ın (1892-1972) işletme iktisadi ile iktisat ilmi arasındaki ilişki hakkındaki tartışmayı konu edinmiştir. Engelmann, işletme iktisadi ve iktisat ilminin birleştirilmesi gerektiğini düşünen “Eucken” ile, bu iki alan arasındaki gelenek farklılığı olduğunu savunan “Alfred Amonn” (1883-1962) arasındaki tartışmaya temas etmiştir. Bu tartışmada Engelmann, Eucken’in tezini kabul etmekle birlikte söz konusu tezin biraz abartılı olarak ifade edilmesinden ötürü Amonn’u da haklı bulmaktadır. Daha sonra kişisel görüşlerine yer veren Rüstow, her iki ilmin de aynı olaylarla ilgilenmesiyle beraber aralarındaki farkın ancak duruma ve farklı perspektiflere göre değişiklik göstereceğini ifade etmiştir. İktisat ilmi,

farklı iktisadi olayların bütün işletme ve özel hane idarelerindeki cereyan şeklini takip etmesine karşın; işletme iktisadı ilmi, olayları az veya çok spesifik hale getirerek “tek”-ayrı işletmeleri dikkate almakta ve bu olaylar tek ve aynı işletme sahasında gerçekleştikleri takdirde aynı iktisadi hadiseleri incelemektedir (Rüstow, 1943: 119, 121).

Rüstow, tahlillerinin sonunda genel olarak şöyle bir kaniya ulaşmıştır: Hem teorik iktisat ilmi ve hem de teorik işletme iktisadı ilmi, konusu iktisat olan tek ve aynı teorik ilmin ancak farklı kısımlarını oluşturup birbirinden ayrı ele alınmaları doğru değildir. Buna karşın pratik iktisat ilmi ile pratik işletme iktisadı ilmi farklı pratik hedefler güden ayrı alanlardır. Bununla birlikte her iki ilmin birbirinden istifade etmesi de gerekli bir durumdur. Burada bazı pratik işletme iktisadı mensupları teorik iktisat ilmine ihtiyaç duyduklarında, kendilerine özgü bir iktisat ilmi veya iktisat felsefesi inşa etme zorunda kalmaları yüzünden bazen çok tuhaf sonuçlara ulaştıkları görülmüştür. Neticede Rüstow, arasında sıkı bağ bulunmasından ötürü, Eucken’in söz konusu iki ilim arasında karşılıklı istifade meselesindeki mücadelesine destek vermektedir (Rüstow, 1943: 123-124).

Rüstow, “*Roma İhtilâli ve İmperator Augustus*” (1945) adlı makalesinde, Prof. Ronald Syme’nin (1903-1989) “The Roman Revolution” eserinin değerlendirmesini yapmıştır. Bu eserde M.Ö 60’da Pompeius, Crassus ve Caesar arasında oluşturulan ilk Triumvirat’tan (üç adamdan oluşan idare) Augustus’un ölümüne kadar (M. S 14) geçen devreye dair Roma’nın iç politika tarihi incelenmiştir. Roma İhtilâli ifadesiyle eski şehir cumhuriyetinden dünya imparatorluğuna geçiş kastedilmiştir. Rüstow, incelediği bu çalışmanın inşa edildiği zeminin “prosopografik” esaslı olduğunu belirtmiştir. Prosopografi, tarihe yardımcı bir bilim dalı olarak tarihte belirli bir kişiye ait genel bilgiler içeren ve bunları bir düzen içerisinde ele alan ilmi çalışmadır. Siyasi bakımdan önemli olan şahıslar çevresi ne kadar küçük ve kapalı olursa, prosopografi de o ölçüde kıymet sahibi olacaktır. Bu açıdan Roma Cumhuriyeti’nin tarihte müstesna bir yeri olduğu söylenebilir. Rüstow, sonuç olarak bu eser vasıtasıyla şu kaniya ulaşmaktadır: “medeniyet ve ruhaniyetimizin kadim membarlarına yeniden hayret ve taaccüp edilecek tarzda yaklaşmak üzere bulunuyoruz” (Rüstow, 1945a: 329-330, 354).

Walter Adolf Jöhr’ün (1910-1987) “*Hür Bir Sosyalizm Mümkün Müdür?*” (1948) adlı eserini tahlil eden Rüstow, sosyalizmin sınıf, devlet ve hürriyet algılamaları hakkında teorik ve güncel bilgilere temas etmiştir. Rüstow, Marx’ın hürriyet sisteminin üç farklı aşamasını tahlil ediş biçimine vurgu yapmıştır. Bunlar; bugün için araç konumunda olan hürriyet, yarın için nihai hedef olan hürriyet ve bunların arasında hürriyeti ortadan kaldıran kaçınılmaz işçi diktatörlüğü safhalarıdır. Bu son aşamanın tek vazifesi bir an önce sınırsız ve mutlak hürriyet devrinin gerçekleşmesini hızlandırmak ve ona zemin hazırla-

maktır. Fakat norm olarak ortaya konulan bu durum reel ile (Rusya’da komünizmin ilanı örneğinde) tezat oluşturmaktadır. Nitekim Rusya’da düşman sınıfın yok edilmesiyle “proletarya diktatörlüğü” ortadan kalkmamış aksine daha da kuvvetlenmiştir. Rüstow, bu durumu bir nesilden beri devam etmesinden ötürü “geçici bir vak’a” olarak görmemiştir (Eröz, 1963: 142-143).

Rüstow, tahlilin sonunda Jöhr’ün toplum ve iktisat düzeninin belirlenmesinde en güzel niyetlerin en kötü sonuçlara neden olabileceği görüşüne yer vermiş, eski liberalizm ve sosyalizmden başka üçüncü bir yol olarak neo-liberalizm veya sosyal-liberalizmi öne sürmüş ve bunun da imkân dâhilinde olduğuna vurgu yapmıştır (Eröz, 1963: 144).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Alexander Rüstow, disiplinlerarası boyutta farklı konularda geniş yelpazede kalem yürüten iktisatçı-filozof bir bilim insanıdır. Felsefe, sosyoloji, iktisat, tarih, coğrafya, din (ilahiyat), mimari, jeoloji, şehircilik, folklor, etnografya, edebiyat ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinleri muhtelif yazılarında biraraya getirebilmiştir. Bu çalışmada ise, kısıtlar ve ele alınan kaynaklar ışığında, Rüstow’un literatüre katkıları ve Türkiye’de oluşturduğu tesirlerin sınırlı ölçüde tespit edilebilmesi mümkün olmuştur. Bunlar ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Alman mülteci hocalar -ve bu arada Rüstow- o günün kısıtlı koşulları altında bilimsel perspektif ile öğretme teknik ve metotlarıyla Türk insanının madde karşısındaki davranışına çeki düzen verip ivme kazandırmışlardır. Bunun yanında üniversitelerimizde özellikle de sosyal bilimler alanında manevi bilimlerin metodu olarak “anlama”nın önemi, yani Weber’in yaklaşım çizgisi, Rüstow’un ders-sohbet ve yazılarıyla Ülgener gibi bir Türk bilim adamının doğuşuna katkıda bulunmuştur (Sayar, 2008: 221, 224).
- 2) Rüstow’da “homo economicus” kavramının bir “ideal tip” olarak mütalaa edildiği görülmüştür. Rüstow’a göre önemli olan o tip bireyin varlığı değil, bu şekilde bir hareket tarzının var olmasıdır. Bir toplumda bireyler “nicel” olarak söz konusu ideale ne kadar yaklaşırlarsa, o toplumda piyasa ekonomisinin o ölçüde geçerli-etkili olabileceği ifade edilmiştir.
- 3) Rüstow, belirli bir zaman ve zemin üzerinde bir toplumda tek bir iktisadi zihniyetin hâkim olmadığı görüşündedir. Buradan hareketle üç tip iktisat zihniyetinden bahsetmiş, fakat bu hususta Sombart’tan farklı olarak söz konusu zihniyet türlerini tek bir döneme (pre-kapitalist-kapitalist ayrımı) atfetme yerine, toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki dağılışı biçimlerine önem vermiştir. Kısacası her dö-

nemde üç tip iktisadi zihniyet mevcut olmuş, bunlar belirli ölçüde tesirlerde bulunmuş, fakat etki düzeyleri birbirinden farklılaşmıştır.

- 4) Rüstow, Alman Tarihçi Okulu’nun iktisat tarihinde belirli bir dönemi bilimsel yöntemlerle açıklamada iktisat teorisi, sosyoloji ve tarih bilimleri arasında bir sentez oluşturma çabalarını kabul etmekle birlikte, iktisat teorisi konusunda eksik kaldıklarını ifade etmiştir. Mensubu olduğu Freiburg Okulu ve Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışı da bu eksiği giderme çabasında olmuştur.
- 5) Rüstow’un eserlerinden hareketle onun hakkında şöyle bir genel kanaaya ulaşılabilir: Kapitalizm’i ve Sanayi Devrimi’ni ortaya çıkaran temel saikler ve bu bağlamda bunların zihni kökenleri onun çalışmalarının temel problemiğidir. Fakat bu durum, onun için pergelin sabit ayağı niteliğindedir. Bu noktadan hareketle kapitalizmin ortaya çıkmasında etkili olan “homo economicus” denilen insan tipinin temel niteliklerine, bu bireyin kendi psikolojik yapısına tesiri başta olmak üzere mimaride, kentleşmede, ekonomik yaşamda ve uluslararası ilişkilerde ortaya çıkardığı temel sorunlara temas etmiştir. Ülgener’in (1963: 28) de ifade ettiği üzere “hürriyet fikriyle beraber düzen ve plân anlayışını da bütünlüştiren bir düşünceyi” yani Sosyal Piyasa Ekonomisi’ni hedeflemesi, onun bu sorunlara karşı kendi toplumu başta olmak üzere iktisat politikacılarına yol gösterici bir çözüm arayışını yansıttığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak Rüstow’un çalışmalarında disiplinlerarası yaklaşımın zenginliği, iktisadi zihniyet alanında ufuk açıcılığı ve Türkiye’deki eserleri-faaliyetleri dikkate alındığında, onun iktisatçı-filozof kimliğiyle “bir fikir ve aksiyon insanı” olduğu söylenebilir. Rüstow’un -ve bu arada diğer mülteci hocaların- Türkiye adına tabiri caizse “*doğrudan beşeri sermaye*” niteliğinde kıymete sahip olduğu, bıraktıkları eserler ve yetiştirdikleri bilim insanları göz önünde tutularak söylenebilir. Bu düşünceden hareketle Rüstow’u daha kapsamlı bir değerlendirilmeye tabi tutabilme adına, onun Türkçeye çevirisi yapılmış olan tüm eserlerinin tespit edilerek incelenmesi, Almanca başta olmak üzere diğer dillerde yayınlanan çalışmalarının tetkik edilmesi ve son olarak kendine dair yabancı literatürde yazılmış olan bazı kaynakların da ele alınması gerektiği ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Coşkun Can; (2004), **Yeni İktisat Okulları**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AKTAN, Coşkun Can; (2015a), “Sosyal Piyasa Ekonomisi”, İnternet Adresi: <http://www.canaktan.org/felsefe-sosyo/or-do-liberalizm/sosyal-piyasa.htm>, Erişim Tarihi: 05.02.2015.
- AKTAN, Coşkun Can; (2015b), “Alman Ekonomik Düzen Modelinin Temelleri (Freiburg Okulu’ndan Sosyal Piyasa Ekonomisine)”, İnternet Adresi: <http://www.canaktan.org/felsefe-sosyo/or-do-liberalizm/or-do-felsefesi.htm>, Erişim Tarihi: 05.02.2015.
- ECKHARDT, William; (1995), “Alexander Rüstow Freedom and Domination: A Historical Critique of Civilization”, **Comparative Civilizations Review**, (25), pp. 155-159.
- ERKAN, Hüsnü; (1987), **Sosyal Piyasa Ekonomisi: Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması**, İzmir: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- ERÖZ, Mehmet; (1963), “Türk Sosyoloji Bibliyografyasında Prof. Dr. Rüstow’un Yeri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 23 (3-4), ss. 137-150.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri; (1963), “Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyologu Prof. Kessler ve Prof. Rüstow”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 23 (3-4), ss. 33-50.
- HEGNER, Jan; (2008), “Rüstow Alexander”, in Rolf H. HASSE; Herman SCHNEIDER and Klaus WEIGELT (Ed.), **Social Market Economy History, Principles and Implementation – From A to Z**, Paderborn: Ferdinand Schöningh, pp. 63-65.
- HIRSCH, Ernest E.; (2000), **Anılarım / Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi**, Çev.: Fatma SUPHİ, Altıncı Baskı, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- KRUIP, Gerhard; (2011), “Sosyal Piyasa Ekonomisinin Ana Hatları ve Bunların Hıristiyan Sosyal Ahlakıyla Bağlantısı”, **Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam’daki Algılanışı**, Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını, ss. 9-34.
- MÜLLER-ARMACK, Alfred; (2015), “Sosyal Piyasa Ekonomisi”, Çev.: Kamil TÜĞEN, İnternet Adresi: http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/tugen-sosyalpiyasa.pdf, Erişim Tarihi: 17.03.2015.

- NEUMARK, Fritz; (1982), **Boğaziçine Sığınanlar: Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953**, Çev.: Şefik Alp BAHADIR, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü.
- RÜSTOW, Alexander; (1939a), **Harbin Sosyolojik Mahiyeti**, Çev.: Sadettin BULUÇ, Profesör Cemil Bilsel'e Armağan'dan Ayrı Basım, İstanbul: Kenan Basımevi.
- RÜSTOW, Alexander; (1939b), **İktisadi Coğrafya: Birinci Cilt**, Çev.: Refi Şükrü SUVLA, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- RÜSTOW, Alexander; (1940-1941), "İktisat İlminin Esasları", Çev.: Sabri F. ÜLGENER, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 2, ss. 155-201.
- RÜSTOW, Alexander; (1942a), "Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihiçi Mektebin İlmî Hedefleri", Çev.: Sabri F. ÜLGENER, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 3 (1-2), ss. 79-94.
- RÜSTOW, Alexander; (1942b), "İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri" Çev.: Sabri F. ÜLGENER, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 3 (3-4), ss. 403-428.
- RÜSTOW, Alexander; (1943), "İşletme İktisadı ve İktisat İlmi: Konrad Engelmann'ın Makalesine Dair Bazı Düşünceler", Çev.: Orhan TUNA, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 4 (2), ss. 119-126.
- RÜSTOW, Alexander; (1944), **İktisadi Coğrafya: İkinci Cilt**, Çev.: Halid İLTEBER, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- RÜSTOW, Alexander; (1945a), "Roma İhtilâli ve İmperator Augustus", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 5 (1-4), ss. 329-354.
- RÜSTOW, Alexander; (1945b), "Devrimizin Vazife ve İş Adamının Mazisi ve İstikbali", Çev.: Ahmed Halid İLTEBER, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 5 (1-4), ss. 131-157.
- RÜSTOW, Alexander; (1945c), **Ham Maddelerin Milletlerarası Dağıtımı**, Çev.: Halid İLTEBER, İstanbul: Kenan Matbaası.
- RÜSTOW, Alexander; (1947), "19 uncu Asır Garp Mimarisinin İnhitatında Fikir Tarihine ve Sosyolojiye Ait Faktörlerin Rolü", **İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi**, 2 (1), ss. 191-220.
- RÜSTOW, Alexander; (1948), "Teknik Terakki, Aşırı Nüfus ve Kitleleşme", Çev.: Ekmel ZADİL, iç., **Ordinaryüs Profesör İbrahim Fazıl Pelin'in Hatırasına Armağan**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, ss. 297-308.

- RÜSTOW, Alexander; (1949), “Anadolunun Kadîm İktisat An’ane, Âdetleri ve Bunların Ehemmiyeti”, iç., **Folklor ve Etnografya Kılavuzu**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Müze ve Arşivi Neşriyatı, ss. 24-33.
- SAYAR, Ahmed Güner; (2007), **Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener**, İkinci Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SAYAR, Ahmed Güner; (2008), **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler**, İkinci Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÜLGNER, Sabri F.; (1963), “Alexander Rüstow: Bir Fikir ve Aksiyon İnsanın Arkasından”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 23 (3-4), ss. 24-32.
- VANBERG, Viktor J.; (2014), “Freiburg Hukuk – Ekonomi Okulu ve Ekonomik Anayasa Yaklaşımı”, Çev.: Hüseyin ŞEN, İnternet Adresi: [http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat /diger_yazilar/sen-freiburg-okulu.pdf](http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/sen-freiburg-okulu.pdf), Erişim Tarihi: 22.10.2014.
- WIDMANN, Horst; (2000), **Atatürk ve Üniversite Reformu**, Çev.: Aykut KAZANCIGİL ve Serpil BOZKURT, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.